

הקדמה

בשנים תשע"ד–תשע"ה התפרסמו במסגרת בית המדרש הווירטואלי שיעורי שכתרתם 'פרקי נביאים בספר מלכים'. בשנת תשע"ד עסקו העיונים בארבעה 'סיפורי נביאים' שהתרחשו בתקופתו של ירבעם, ראשון מלכי ישראל (מלכים א' י"א–י"ד). בשנת תשע"ה עסקו העיונים בשני 'סיפורי נביאים' גדולים שהתרחשו בשנותיו האחרונות של אחאב (מלכים א' כ"ו–כ"ב). נדמה היה לי שביחד עם מה שכתבתי בספרי 'פרקי אליהו' ו'פרקי אלישע' סיימתי לעסוק בכל 'סיפורי הנביאים' הקשורים בקורותיה של ממלכת ישראל בספר מלכים.

עיון מחודש בספר מלכים הביאני למסקנה שאף הסיפור הגדול והמורכב אודות מרד יהוא במלכים ב פרקים ט"ז–י"י שייך ל'סיפורי הנביאים', ועל טעמו של דבר זה נעמוד במבוא הכללי שיבוא להלן ובעיון המבוא הראשון לסדרה 'מרד יהוא'.

במרכז עיונינו השנה תעמודנה שתי מרידות המתוארות בספרנו בזו אחר זו והן קשורות זו בזו: מרד יהוא כנגד בית אחאב בממלכת ישראל ומרד יהודע הכהן כנגד עתליה בממלכת יהודה, מרד הכרוך בהמלכת יואש (מלכים ב' י"א–י"ב).

אמנם בראשיתה של שנת תשע"ד הקדמנו מבוא קצר מאוד ל'פרקי נביאים בספר מלכים' אך מסתבר שלא יצאנו ידי חובה באותו מבוא. לא נתנו שם הסבר לתופעה הייחודית המאפיינת את תיאור קורותיה של ממלכת ישראל בספר מלכים: כל הסיפורים אודות ממלכת ישראל לאורך כל שנות קיומה הם 'סיפורי נביאים' – סיפורים שבמוקדו של כל אחד מהם עומד נביא או קיומה של נבואה.

עתה נשלים חסרון זה: לסדרת העיונים בסיפור מרד יהוא נקדים מבוא רחב לכל סיפורי הנביאים בספר מלכים. מבוא זה הוא במידת מה מבוא לספר מלכים כולו.

מבוא לסיפורי הנביאים בספר מלכים

א. שלושת חלקיו של ספר מלכים

ספר מלכים נחלק לשלושה חלקים:

- מל"א א'–י"א: מלכות שלמה
- מל"א י"ב–מל"ב י"ז: ממלכת יהודה וממלכת ישראל עד לחורבנה
- מל"ב י"ח–כ"ה: ממלכת יהודה לבדה עד לחורבנה

חלוקה זו מבוססת בראש וראשונה על הבחנה כרונולוגית-היסטורית בין התקופות, אך להבחנה ההיסטורית בין התקופות השונות שתיאורן בא בספרנו יש ביטוי גם באופי הספרותי של כל אחד משלושת החלקים:

במרכז החלק הראשון של ספרנו מצויים תיאור בניית המקדש על ידי שלמה והנאומים שליוו את המעשה הזה, וכן תיאור גדולתה של ממלכת שלמה. נושאים אלה מתאפיינים בשלוש סוגות ספרותיות: (א) תיאורי בנייה מפורטים; (ב) נאומים רחבי היקף; (ג) רשימות מסוגים שונים. שלוש הסוגות הספרותיות הללו כמעט ואינן מופיעות יותר בספר מלכים. הסוגה הספרותית העיקרית המופיעה בהמשך ספר מלכים – הסיפור – תופסת מקום שולי בחלק זה של פרקי מלכות שלמה (אמנם בפתיחתו של חלק זה באים שני סיפורים גדולים – סיפור עליית שלמה למלוכה בפרק א' וסיפור ביסוס מלכותו בפרק ב').

החלק השני של ספרנו מתאר את קיומן במקביל של שתי הממלכות ישראל ויהודה לאורך תקופה של יותר ממאתיים שנה, עד לחורבנה של ממלכת ישראל. המאפיין הספרותי של חלק זה הוא התיאור לסירוגין של הקורות בשתי הממלכות והתאמת הזמנים (– סינכרוניזציה) בין שנות מלכי ישראל לשנות מלכי יהודה. על שתי הסוגות הספרותיות הנהוגות בחלק זה נדון להלן, בסעיף ב.

החלק השלישי של ספר מלכים מתרכז כמובן רק בקורות ממלכת יהודה, אשר נותרה לבדה מבין שתי הממלכות, והוא מתאר את האירועים שהתרחשו בה במשך כמאה וחמישים שנה עד לאחר חורבנה. השוני בין החלק הזה לקודמו מתבטא בעיקר במה שאין בו: אין בו עוד מעבר מתמיד בין תיאורי ההתרחשות בכל אחת משתי הממלכות – תיאור קורות ממלכת יהודה ניתן ברצף, וממילא אין בחלק סינכרוניזציה של שנות מלכי יהודה. להלן בסוף סעיף ד נדון בהבדל ספרותי נוסף בין חלק זה לקודמו.

ב. 'הפסקה הקבועה' בספר מלכים

בחלקים השני והשלישי של ספר מלכים משולבות שתי סוגות ספרותיות עיקריות. בסעיף זה נדון בסוגה אחת, שהיא מיוחדת לספרנו (וכנראה גם נתנה לספר את שמו), והיא סדרה של כארבעים פסקאות קצרות, שבכל אחת מהן בא תיאור סכמטי של מלך, מישראל או מיהודה. לפסקאות אלו ישנה תבנית קבועה פחות או יותר, הכוללת ארבעה רכיבים בסדר קבוע, שניים בחלקה הראשון של הפסקה ושניים בחלקה השני. ישנם הבדלים אחדים בין הפסקאות המוקדשות למלכי ישראל לבין אלו המוקדשות למלכי יהודה, אך בכל המקרים הפסקאות בנויות באותה תבנית.

הבה נדגים את דברינו בשתי פסקאות הבאות בספרנו בזו אחר זו, המתארות שני מלכים בני אותו דור, את ירבעם בן יואש מלך ישראל (מל"ב י"ד, כג–כט) ואת עזריה בן אמציה מלך יהודה (שם ט"ו, א–ז):

1. הצגת המלך:

ירבעם (י"ד, כג)	עזריה (ט"ו, א–ב)
בְּשֵׁנַת חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה	בְּשֵׁנַת עֶשְׂרִים וְשִׁבְעֵי שָׁנָה
לְאַמְצִיָּהוּ בֶן יוֹאָשׁ מֶלֶךְ יְהוּדָה	לְיִרְבְּעָם מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל
מֶלֶךְ יִרְבְּעָם בֶּן יוֹאָשׁ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל	מֶלֶךְ עֲזַרְיָה בֶן אֲמִצְיָה מֶלֶךְ יְהוּדָה.
בְּשִׁמְרוֹן	בֶּן יֶשׁׁע עֶשְׂרֵה שָׁנָה הָיָה בְּמִלְכוֹ
אֲרָבָעִים וְאַחַת שָׁנָה.	וְחֲמִשִּׁים וְשִׁתַּיִם שָׁנָה מֶלֶךְ בִּירוּשָׁלַם
	וְשֵׁם אִמּוֹ יְכַלְיָהוּ מִירוּשָׁלַם.

בהצגתו של עזריהו נוספו שני פרטים (המסומנים באותיות מודגשות), שאין להם מקבילה בהצגת ירבעם: גילו של המלך במלכו ושם אמו. שני פרטים אלו מאפיינים את דרך ההצגה של מלכי יהודה בלבד.

2. הערכתו הדתית של המלך:

ירבעם (י"ד, כד)	עזריה (ט"ו, ג–ד)
וַיַּעַשׂ הָרַע בְּעֵינֵי ה'	וַיַּעַשׂ הַיֵּשֶׁר בְּעֵינֵי ה'
לֹא סָר מִכָּל חַטָּאוֹת	כָּל־אֲשֶׁר עָשָׂה אֲמִצְיָהוּ אָבִיו.
יִרְבְּעָם בֶּן נֶבֶט	רַק הַבְּמוֹת לֹא סָרוּ
אֲשֶׁר הִחֲטִיֵּא אֶת יִשְׂרָאֵל.	עוֹד הָעָם מְזַבְּחִים וּמִקְטָרִים בְּבְמוֹת.

הערכתו הדתית של ירבעם מובעת בנוסחה קבועה, הבאה ביחס לכל מלכי ישראל, כמעט בלא יוצא מן הכלל. הערכתם של מלכי יהודה לעומת זאת מתחלפת: על אחדים נאמר שעשו הישר בעיני ה', תוך הסתייגות מכך שהבמות לא סרו ביניהם, ואילו על אחרים נאמר שעשו הרע בעיני ה', תוך פירוט הרעות שעשו.

לאחר שני הרכיבים הללו, המהווים את מחציתה הראשונה של 'הפסקה הקבועה', באים לעתים בקיצור נמרץ מאורעות עיקריים הקשורים לתקופת מלכותו של המלך הנידון באותה פסקה, כל מלך לפי עניינו (ועל כן הם אינם חלק מהסכמה הקבועה):

ירבעם (י"ד, כה–כז)	עזריה (ט"ו, ה)
הוא השיב את גבול ישראל	וַיִּנְגַע ה' אֶת הַמֶּלֶךְ
מלבוא חמת עד ים הערב	וַיְהִי מִצְרַע עַד יוֹם מָתוֹ
כדבר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל	וַיֵּשֶׁב בְּבֵית הַחֲפְשִׁית
אֲשֶׁר דָּבַר בְּיַד עֲבָדוֹ	וַיּוֹתֵם בֶּן הַמֶּלֶךְ עַל הַבַּיִת
יונה בן אַמְתִּי...	שֹׁפֵט אֶת עַם הָאָרֶץ.

כִּי רָאָה ה' אֶת עֲנֵי יִשְׂרָאֵל...
וַיֹּשִׁיעֵם בְּיַד יְרֻבְעָם בֶּן יוֹאָשׁ

אולם לעתים, לאחר שני הרכיבים הראשונים של 'הפסקה הקבועה', מובא סיפור שלם ועצמאי על אותו מלך, ולעתים מובאים במקום זה סיפורים אחדים, ורק לאחריהם בא החלק השני של הפסקה הקבועה. במקרים אלו מתפצלת הפסקה הקבועה לשני חלקים רחוקים זה מזה.

החלק השני של הפסקה הקבועה בנוי אף הוא משני רכיבים:

3. סיכום מלכותו של המלך:

עזריה (ט"ו, ו)	ירבעם (י"ד, כח)
וַיִּתֵּר דְּבָרֵי עֲזַרְיָהוּ	וַיִּתֵּר דְּבָרֵי יְרֻבְעָם
וְכָל אֲשֶׁר עָשָׂה	וְכָל אֲשֶׁר עָשָׂה
	וּגְבוּרָתוֹ אֲשֶׁר נִלְחַם
	וְאֲשֶׁר הִשִּׁיב אֶת דְּמָשֶׁק
	וְאֶת חֲמַת לַיהוָה בְּיִשְׂרָאֵל
הֲלֹא הֵם כְּתוּבִים	הֲלֹא הֵם כְּתוּבִים
עַל סֵפֶר דְּבָרֵי הַיָּמִים	עַל סֵפֶר דְּבָרֵי הַיָּמִים
לְמַלְכֵי יְהוּדָה.	לְמַלְכֵי יִשְׂרָאֵל.

רכיב הסיכום מכיל לעתים פירוט מעשיו של המלך הנידון, פירוט אשר בא לאחר המילים "וְכָל אֲשֶׁר עָשָׂה" או במקומן, כשם שהדבר בפסקה המתארת את ירבעם. פירוט זה יכול לבוא במקום הפירוט הסיפורי המובא לעתים בין שני חלקי הפסקה הקבועה, ויכול לבוא כתוספת על הפירוט ההוא.

4. חתימה – מות המלך, קבורתו ועליית בנו:

עזריה (ט"ו, ז)	ירבעם (י"ד, כט)
וַיִּשְׁכַּב עֲזַרְיָה עִם אֲבֹתָיו	וַיִּשְׁכַּב יְרֻבְעָם עִם אֲבֹתָיו
וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ עִם אֲבֹתָיו בְּעִיר דָּוִד	עִם מַלְכֵי יִשְׂרָאֵל
וַיִּמְלֹךְ יוֹתָם בְּנוֹ תַחְתָּיו.	וַיִּמְלֹךְ זַכְרְיָה בְּנוֹ תַחְתָּיו.

ה'פסקאות הקבועות' הללו, מלוות את כל מלכי יהודה וישראל המוזכרים בספר מלכים. כמובן, לעתים חלים בתבנית זו שינויים בהתאם לנסיבות השונות. אולם אף שפסקאות אלה מכילות לעתים תיאור קצר של מעשים שעשה המלך הנידון בהן (תיאור הבא בין שני חלקי הפסקה או בתוך רכיב הסיכום) אין הן בגדר 'סיפור', אלא הן בעלות אופי כרוניקלי. בהצטרפן זו לזו, יוצרות ארבעים הפסקאות הללו את הכרוניקה של תקופת המלוכה בישראל. מסתבר שמקורן של פסקאות אלו הוא במעשה העריכה של ספר מלכים.

ג. 'הסיפור' בספר מלכים החוצץ בין שני חלקי 'הפסקה הקבועה'

הסוגה הספרותית האחרת הכלולה בחלק השני והשלישי של ספר מלכים, והיא אינה מיוחדת לספרנו, היא 'הסיפור'. הסיפור מתאפיין בעלילה מתפתחת, בקונפליקט בין דמויות שונות, במבנה ספרותי, בשימוש באמצעים אמנותיים, וכיוצא באלו מן המאפיינים את הסיפור המקראי.

בשני החלקים הללו של ספר מלכים ישנם לפי מנייננו כשלושים וחמישה סיפורים, מהם ארוכים ומהם קצרים, ואף קצרים ביותר. בדרך כלל משולבים סיפורים אלו בין שני חלקיה של 'הפסקה הקבועה', ובכך הם מהווים חלק מתיאור קורותיו של אותו מלך שבו עוסקת הפסקה הקבועה.

הבה נדגים זאת בשתי דוגמאות:

במלכים ב ט"ז א-כ מתוארים קורותיו של אחז מלך יהודה. בפסוקים א-ד מופיעה מחציתה הראשונה של הפסקה הקבועה (רכיבים 1-2 שלה, כאשר רכיב 2, המתאר את מעשיו הרעים של אחז, בא בהרחבה) בפסוק ה מתחיל סיפור אודות אחז: "אִזּוּ יַעֲלֶה רֶצִין מִלְּךָ אֶרֶם וַיִּקְחֵהוּ בְּרִמְלִיָּהוּ מִלְּךָ יִשְׂרָאֵל יְרוּשָׁלַם לְמִלְחָמָה...". ובהמשך (פס' ז) "וַיִּשְׁלַח אֶחָז מַלְאָכִים אֶל תְּגִלַת פְּלִסְרִי מִלְּךָ אֲשׁוּר... עָלָה וְהוֹשַׁעֲנִי...". סיפור זה נמשך עד פסוק יח, ועיקרו – השינויים שחולל אחז במקדש ה' בעקבות מפגשו עם מלך אשור בדמשק. בפסוקים יט-כ באה המחצית השניה של הפסקה הקבועה (רכיבים 3-4). בדוגמה זו נקטעת הפסקה הקבועה על ידי סיפור קצר אחד בלבד.

במלכים א ט"ז, כט-לג מופיעה מחציתה הראשונה של הפסקה הקבועה ביחס לאחאב מלך ישראל (רכיבים 1-2), ובפסוק לד מתואר בקיצור אירוע שאירע "בימיו" של אחאב. מיד לאחר מכן בפרק י"ז פסוק א נפתח סיפור גדול על העימות בין אליהו לאחאב, ואחריו באים עוד חמישה סיפורים גדולים מימי אחאב, ואחאב קשור בהם בדרכים שונות. הסיפור האחרון שבהם הוא זה הכלול בפרק כ"ב, ובו מסופר על מות אחאב. רק אחריו, בפסוקים לט-מ, באה המחצית השנייה של הפסקה הקבועה (רכיבים 3-4), ובכך נחתמים דברי ימיו של אחאב. בדוגמה זו נקטעת הפסקה הקבועה באמצעות שישה סיפורים, המשתרעים על פני שישה פרקים וכמאתיים פסוקים!

ד. 'סיפורי נביאים' ו'סיפורי מקדש' בספר מלכים

נתמקד עתה בחלקו המרכזי והגדול של ספר מלכים המשלב את קורותיהן של שתי הממלכות (מל"א י"ב עד מל"ב י"ז – 29 פרקים מתוך 47 פרקי ספרנו). בחלק זה כלולים כשלושים סיפורים.

כיצד נחלקים הסיפורים הללו בין תיאור קורותיה של ממלכת ישראל לתיאור קורותיה של ממלכת יהודה?

הממצאים מפתיעים: רק **שלושה** סיפורים קצרים עוסקים בקורות ממלכת יהודה לבדה, וכולם מתרחשים במחצית השנייה של התקופה הנידונה:

- סיפור מרד יהוידע והמלכת יואש (מל"ב י"א);
- סיפור חיזוק בדק הבית על ידי יואש (שם י"ב);
- סיפור השינויים שעשה אחז במקדש (שם ט"ז).

עוד חמישה סיפורים עוסקים באירועים שבהם היו שותפות שתי הממלכות, כאשר שניים מהם שייכים לקורות ממלכת יהודה, ושניים – לקורות ממלכת ישראל, ואילו הראשון שבהם שייך לקורות שתי הממלכות כאחת, ובו שורש הפילוג ביניהן:

- סיפור פילוג הממלכה (מל"א י"ב);
- המאבק בין אסא ובעשא והתערבות בן הדד (שם ט"ו) – שייך לקורות ממלכת יהודה;
- מלחמת אחאב ויהושפט ברמות גלעד (שם כ"ב) – שייך לקורות ממלכת ישראל;
- מלחמת יורם ויהושפט במואב (מל"ב ג') – שייך לקורות ממלכת ישראל;
- מלחמת אמציה ביואש (שם י"ד) – שייך לקורות ממלכת יהודה.

בנוסף לסיפורים שמנינו כאן ישנם עוד **עשרים ושלושה** סיפורים, וכולם עוסקים בממלכת ישראל!

האם ניכר הבדל בין תוכנם של הסיפורים העוסקים בקורות ממלכת ישראל (לרבות השניים שמספרים גם על יהודה, אך שייכים לקורות ממלכת ישראל) ובין תוכנם של אלו העוסקים בממלכת יהודה (לרבות השניים שמספרים גם על ישראל)?

ההבדל בין הסיפורים ניכר בנקל: כל הסיפורים העוסקים בממלכת ישראל קשורים בדמותו של נביא. ברובם של סיפורים אלו הנביא משמש כדמות ראשית (או כאחת מן הדמויות הראשיות), ובמיעוטם – דמותו של הנביא חופפת על הסיפור בדרך כלשהי, אף אם איננו דמות ראשית. לעומת זאת, בסיפורים העוסקים בממלכת יהודה – אין כל מעורבות נבואית.

הבדל זה מתבטא גם בסקירת הנביאים שמוותיהם מוזכרים בחלק המרכזי של ספר מלכים. שמוותיהם של שישה נביאים נזכרים בסיפורי קורות ממלכת ישראל: אחיה השילוני; יהוא בן חנני; אליהו; מיכיהו בן ימלה; אלישע; יונה בן אמתי. ואילו בקורות ממלכת יהודה נזכר שמו של נביא אחד בלבד, שניבא פעם אחת מיד עם התפלגותה של הממלכה: שמעיה איש הא-לוהים, אשר הניא את רחבעם מלצאת למלחמה כדי להשיב לעצמו את המלוכה על שבטי ישראל הפורשים (מל"א י"ב, כב-כד).

האם ניתן להצביע על מכנה משותף גם בין הסיפורים הבודדים העוסקים בממלכת יהודה? גם כאן מתבלטת התשובה בנקל: שלושת הסיפורים העוסקים בממלכת יהודה לבדה קשורים קשר אמיץ למקדש: מרד יהוידע מתוכנן ומבוצע במקדש עצמו – יואש הקטן מתחבא שש שנים במקדש ואף המלכתו נעשית שם; חיזוק בדק הבית שעושה יואש נעשה כמובן במקדש ולצורכו, ואף איסוף הכסף לשם כך נעשה במקדש באמצעות הכהנים; מדיניות הכניעה של אחז למלך אשור הביאה לשינויים שהוא עורך במקדש בהתאמה למה שפגש בדמשק, וחלק מן השינויים הללו נעשו מפחדו של מלך אשור.

אף שני הסיפורים שבהם מסופר על עימות בין מלך יהודה למלך ישראל קשורים למקדש: אסא משחד את בן הדד לסייע בידו כנגד בעשא מלך ישראל באמצעות ריקון אוצרות בית ה' (מל"א ט"ו, יח); ואילו במלחמת אמציה מלך יהודה עם יואש מלך ישראל לקח יואש את מה שנותר בבית המקדש: "אֶת כָּל הַזָּהָב וְהַכֶּסֶף וְאֶת כָּל הַכֵּלִים הַנִּמְצָאִים בַּיַּת ה' (מל"ב י"ד, יז). ממלכת יהודה זוכה ל'פיצוי' מסוים בחלקו השלישי של ספר מלכים, המוקדש לה לבדה, לאחר חורבנה של ממלכת ישראל. חלק זה מכיל ארבעה סיפורים – שלושה מהם מתארים את מעשיו של חזקיהו (סיפור מפלת סנחריב במל"ב פרקים י"ח–י"ט; סיפור מחלת חזקיהו ורפואתו בפרק כ', א–יא; סיפור המשלחת שקיבל חזקיהו מבל בפרק כ', יב–יט), וסיפור אחד מוקדש ליאשיהו (מעשי התיקון של יאשיהו בפרקים כ"ב–כ"ג).

מה אופיים ובמה עיסוקם של ארבעת הסיפורים המופיעים בחלק האחרון של ספרנו?

ובכן, בסיפורים אלו מסתמן שילוב של שני המאפיינים שהיו מובחנים זה מזה בחלק הקודם של הספר: בכולם מופיע נביא כשותף בהתרחשות: בשלושת הסיפורים אודות חזקיהו מופיע ישעיהו כדמות חשובה. בסיפור על יאשיהו מופיעה חולדה הנביאה וביה נאום נבואי קצר (כ"ב, טו–כ). הופעתם ופעילותם של נביאים בתיאור קורותיהם של מלכי יהודה הן חידוש בספרנו, שכן מאז שמעיה איש האלוהים בימי רחבעם מאות שנים קודם לכן לא שמענו על נביא ביהודה.

ביחד עם זאת, סיפורים אלו (מלבד סיפור המשלחת מבל) קשורים בדרכים שונות למקדש: בסיפור מפלת סנחריב מופיע המקדש בכמה הקשרים (י"ח, טו–טז; שם כב; י"ט, א; שם יד–כ). בסיפור מחלת חזקיהו, המתרחש כצפוי בביתו של חזקיהו, גם כן נזכר בית ה' כיעד לעליית המלך אליו לאחר ריפויו (כ', ח–ט). וסיפור מעשי התיקון של יאשיהו קשור ברובו הגדול אל המקדש, בין במעשים שעושה יאשיהו במקדש גופו (כ"ב, ג–י; כ"ג, א–יב; שם כא–כג) בין במעשים שהוא עושה בירושלים ובסביבותיה ובשאר חלקי הארץ למען קביעת מעמדו הבלעדי של המקדש.

(המשך המבוא בשיעור הבא)

*****

כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון ולרב אלחנן סמט, תשע"ח

עורכת: נחמה בן אדרת

*****

בית המדרש הוירטואלי שליד ישיבת הר עציון

האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>

האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>

משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5

דוא"ל: office@etzion.org.il

*****